

HRANA I PIĆE U POSMRTNIM OBREDIMA, A POSEBNO KAO VIATICUM

BRANKO ĐAKOVIĆ

Etnografski muzej

Mažuranićev trg 14, 41000 Zagreb

UDK 39

Izvorni znanstveni članak

PRIMLJENO 3. VII 1985

U posmrtnim se običajima izvodi niz obreda koji na različite načine izražavaju solidarnost zajednice prema srodnicima umrlog, a neki od njih i odnos živih prema umrlom. U takvim obredima hrana i piće zauzimaju značajno mjesto. Neka se jela i pića priređuju upravo za tu priliku. Vrlo je raširen običaj stavljanja hrane i pića u sanduk ili grob umrlog (pored još nekih priloga).

Radi se o vrlo starom običaju koji je do danas pretrpio samo neznatne izmjene. Zaključujemo da su u tim obredima još uvijek sačuvani elementi raznih magijskih radnji, vjerovanje u zagrobni život, neki oblici kulta mrtvih, praznovjeric i neka iracionalna vjerovanja.

Ekološke i geografske determinante, različiti stupnjevi ekonomske moći društvenih grupa i pojedinaca, kao i fiziološke potrebe čovječjeg organizma, neosporno su značajni činioci koji utječu na formiranje njegova odnosa prema ishrani, koji određuju bogatstvo i raznovrsnost trpeze. No, ovim jamačno nisu iscrpljene i sve mogućnosti istraživanja na ovu temu, jer pored niza pristupa (u prvom redu stručnjaka i poznavalaca gastronomskog umijeća), ishranu valja promatrati i kao značajnu kulturnu činjenicu, i u određenom kulturnom kontekstu.

A upravo tome u prilog govori obilje priključenog i obrađenog etnografskog materijala, koji na različite načine pokazuje uzajamnost odnosa ishrana — kultura. Mislim da s pravom možemo reći da pred etnologom stoji velik izbor mogućnosti i pristupa istraživanju kulturne dimenzije ovoga problema. Sigurno se mogu očekivati zanimljivi podaci i rezultati, bez obzira na to je li pažnja istraživača usmjerena na kulinarske sposobnosti i mogućnosti određenih etničkih zajednica, ili se radi o istraživanju tradicijskih običaja i obreda, bilo da se vrše semiotičke analize, ili se pak interdisciplinarno proučavaju suvremeni odnosi, procesi i veze.

Ovdje bih spomenuo i jedan vrlo poznati pristup iz djela Claude Lévi-Straussa, njegov glasoviti »kulinarski trougao«, a i shvaćanje da u pripremanju i konzumiranju hrane bitan faktor predstavljaju ekspresivne (a ne samo tehničke) radnje i da »binarne opozicije kao sirov—kuvan, kivan—gnjio, pečen—baren, baren—dimljen, čine distinktivna obeležja jednog koda i da se kao takve upotrebljavaju u vršenju obreda u mitologiji« (E. LIČ, 1983, 91).

Ishrana kao kolektivna ritualnost nekad, ili kao individualni čin — danas, ishrana kao faktor unutrašnje kohezije i obilježje kulturnog identiteta neke etničke grupe, kao faktor bipolarizacije unutar grupe (muškarci—žene, stariji

—mlađi, bogati—siromašni i sl.), samo su neki od mogućih vidova istraživanja.

Način ishrane, pravila ponašanja, mjesto i vrijeme objedovanja, oblik i vrste posuđa i pribora za jelo, pripremanje i serviranje, vrste hrane itd, sve su to pitanja zanimljiva etnologima.

Isto to možemo reći i za proučavanje prehrane, točnije, za ulogu i funkciju hrane u različitim oblicima magijskih i religijskih manifestacija, u tradicijskim narodnim svetkovinama i praznicima, te za neke aspekte kulturne determiniranosti izražene u shvaćanju hrane (i pića) kao tabua, ili, suprotno tome, obaveznog dijela ritualnog ponašanja uz porod, uz svadbu, a konačno i uz smrt.

Smrt je oduvijek bila misterija koja je nadahnjivala čovjeka na različite načine, a mi je, bez obzira na sve moguće interpretacije, promatramo u kulturnom kontekstu. I upravo tu, suprotno svakodnevnom logičnom poimanju, koje á priori isključuje bilo kakvu vezu između hrane i smrti, i gdje se čini da se radi o suprotnostima koje se nužno isključuju, u narodnom mišljenju i ponašanju, u običajima, nalazimo određenu vezu koja se narodu nikako ne čini iracionalnom.

U posmrtnim običajima postoji niz obreda koji se izvode neposredno po umiranju i prije pogreba, zatim za vrijeme pogreba i, netom iza pogreba.

Ovakvi obredi sadrže uglavnom magijsko-religijske elemente koji često anticipiraju vjeru u zagrobni život (drugi svijet), ponekad sadrže nešto profilaksičkog u svojoj biti i cilj im je da zaštite žive od opasnog i zlog utjecaja umrlih, a često im je sadržaj ispunjen poukama i pravilima koja upućuju na zadovoljavanje određenih socijalnih i kulturnih potreba. S nekima od ovih obreda izražava se namjera da se uspostavi ili spriječi komunikacija s umrlim, zavisno od toga je li poželjna ili nepoželjna — a moguća.

Jedan od oblika izražavanja ritualne solidarnosti sa srodnicima umrlog jest općenito pomoć oko spremanja mrtvaca i ukopa, a u okviru toga i donošenje i spremanje hrane.

Tako npr. za selo Otok, Lovretić piše:

»Reduša odmah mijesi kruh. Ti krusi zovu se »debelke«- a plosnati su i u poli ubodeni. Mora ih biti nepar, da nitko te godine u kući ne umre«, (J. Lovretić, 1898, III 30).

U takvim se situacijama pazi i na to da li se služe posna ili mrsna jela, npr. »Ako se mrsi na dan smrti, kolje se jagnje. To će jagnje ići na Onom Svetu ispred mrtvaca i voditi ga«, (M. Filipović, 1939, 457), a »u nekim kućama dok se mrtvi ne sahrane ne jede se hleba u kući nego samo pogačar«, (M. Škarić, 1939, 112).

Obično uz mrtvaca stoji posuda sa žitom ili brašnom u kojem su zabodene upaljene svijeće, pod uzglavljem se nalazi malo bijelog luka, kao apotropej, a ispod odra se nalazi posuda s vodom, ponegdje i sol.

U Crnoj Gori, u nekim selima, na mjestu gdje je ležao pokojnik stave čašu s vinom u kojoj je komad kruha, ili na tom mjestu razbiju jaje.

Hrana i piće su obvezatni dio rituala i nakon sahrane. Već se na groblju jede za »pokoj duše«. Kaže se »Bog da mu dušu prosti« i sl. Iza toga se odlazi kući. Otada počinje cijeli niz gozbi posvećenih umrlom (i umrlim precima). Za to postoje brojni nazivi po cijeloj Jugoslaviji — karmine, daće, pomeni, pomane, trpeze, parastosi, zadušnice.

Tim se gozbama iskazuje posebna briga za pokojnika, i to je zapravo početak kontinuiranog toka obrednog spremanja i konzumiranja hrane u propisanim vremenskim razmacima, u glavnom do godinu dana (dan po sahrani, treći dan, deveti i četrdeseti dan, pola godine i godinu dana).

Daće, kao obredi posvećeni dušama umrlih, u izravnoj su vezi sa starim animatističkim i manističkim vjerovanjima, koja su na određen način preoblikovana i prilagođena kršćanstvu, a vezana su uz reverenciju predaka.

Za karmine Lovretić piše: »Karmine su užina, ili večera, a gadno se slavi: potroši se skoro kao i za svatove. Bude tu i krava zaklana, ili krme pečeno, pa mnoge pogače, kolači i razna druga jela, a nudi se da se pije i tko hoće i tko neće, i tko jest i tko nije rod... kruhova donesu nepar na stol, nepar zdjela, nepar i drugog suđa, a nepar oka, iz kojih se pije«. I dalje o izlascima na groblje i drugim običajima, »ako je doba kad voće zrije, nose pokojnom jabuke na grob i ostavljaju na križ, a ako se u kući zakolje goveče, ili krme, nose matere bubreg na groblje i zakopaju djetetu kraj križa, a o vašaru donošaju i medenih kolača.

Kad tko umre, pa ga sahrane i zakopaju, vele da on prve noći dolazi kući, da vidi, ima li što na siniji. Ako zateče kruha, kolača, mesa i pića, okusi i on svega po malo i blagoslovi svoje ukućane. Ako ne zastane ništa, prokune ih. Zato je običaj u svakoj kući, kad sahrane mrtvaca, da metnu one večeri na stol staklo vina, ili rakije, kruha, kolača, mesa i solnačić soli. Sol poravne u solnaku ne bi li se sutra poznali prsti pokojnika. Kad ujutro poustaju, idu ukućani stolu gledati, je li mrtvi okusio jela i pila«, (J. Lovretić, 42).

Općenito se tokom ovih obreda spremaju i služe posebne vrste jela, kao npr. kuhana pšenica (panahia, koljivo — riječi a i običaj grčkog i rimskog porijekla), gnječeni grah, riža, suho voće, med, a od pića vino i rakija. Gotovo obavezno se spremaju razna obredna peciva i hljebovi (krstar, proskurice i dr.).

Neko vrijeme iza smrti u obitelji kolje se »dušni brav« (kurban), za muško ovan, a za žensko ovca. Natko Nodilo piše da se mjesto dušnog brava za umrlo dijete znao zaklati golub, ili se skuha malo riže. U pravilu od dušnog brava ne bi trebalo ništa ostati i ne jede se u kući nego se podijeli po selu.

Čest je običaj da u nekim selima u dane, naročito oko Uskrsa, na groblje nose obojena kuhana jaja za duše pokojnika. Ponegdje u Crnoj Gori i Sandžaku takva »korotna«, crno obojena jaja, stavljaju na grobove onih kuća koje su se ugasile (ostale bez muških članova).

Međutim, nešto više pažnje i prostora ovom bih prilikom posvetio jednom karakterističnom običaju koji je neposredno vezan uz pogreb. To je običaj davanja priloga s umrlima u grob. Zapravo se prilozi u novcu, hrani i piću, tekstilu, dragim ili nekim drugim predmetima stavljaju uz odar umrloga, sahranjaju se s njim kao popudbina (viaticum), a ostavljaju se i na grobu.

Prilozi koji će biti sahranjeni s umrlim stavljaju u sanduk ili direktno u grob rodaci, prijatelji, suseljeni. U narodu postoji velik broj tumačenja izbora priloga i razloga davanja, a daju se svim dobnim skupinama bez obzira na spol, socijalni status, ulogu u obitelji i selu.

Analizirajući podatke iz preko 2000 sela u Jugoslaviji (upitnice Etnološkog atlasa Jugoslavije) i proučavajući komparativni materijal iz literature o obrednom davanju priloga, na etnološkim kartama sam odredio prostorne granice, izdvojio grupe pojava, te na osnovu tipologije priloga pokušao potražiti odgovore na neka pitanja, izvući neke zaključke i objašnjenja relevantna za etnološka istraživanja.

Hrana i piće su relativno čest prilog, ali se u toku obreda uočavaju značajne razlike i u obliku i u sadržaju, a kod nekih naših naroda pojavljuju se samo iznimno (npr. kod Muslimana, a i u cijelom istočno-alpskom prostoru). Bez obzira na to stavlja li se ova vrsta priloga u sanduk ili se baca u grob (kako je to označeno na karti koja ide uz ovaj tekst) izbor često ovisi o tome tko daje, zašto daje i kome se daje.

Iz kartograma se ne može zaključivati o svim detaljima, jer je prikaz više globalnog karaktera; u njega su uneseni samo oni podaci koji se odnose na izbor hrane i pića, a samo tamo gdje je to bilo moguće navedeno je i neko od značenja (npr. ljekovito piće). U nekim zonama običaj je dobro zastupljen, a u nekima vrlo slabo ili ga i nema, iako iz literature postoje potvrde koje govore u prilog činjenici da se radi o vrlo starom i dobro poznatom običaju u cijeloj Jugoslaviji.

Naročito je jak utjecaj crkvi na ovome tlu utjecao na potiskivanje većine predkršćanskih i predislamskih običaja, pa tako i ovoga.

Muslimani danas gotovo da ne daju priloge (ponegdje mjeru — ulčiju, i eventualno neki drugi prilog), a Antun Hangi spominje narodnu muslimansku pjesmu s početka ovoga stoljeća iz koje se vidi da su se davali prilozi (jabuka).

*»Naporedo mezar iskopali,
Tude njija dvoje ukopali
Metnuše im u bijele ruke,
Metnuše im crvene jabuke,
Kad se prenu nek se poigraju«.*

Inače je voće najčešći ovakav prilog, i to u prvom redu jabuke, a zatim limun, narandže, orasi i dr. Jabuka se u većini slučajeva daje mladima, ali se može naći i kod drugih dobnih skupina.

Prema podatku iz upitnice sa signaturom ii 131 (Sarajlije, selo u zapadnoj Hercegovini) jabuku daje govoreći, »evo tebi zelena jabuka, uvenula kao i ti«. Iako je podatak nepotpun, možemo pretpostaviti da se radi o mlađoj osobi (zelena jabuka), a daje li se zato što se tu vjerovalo (ili se još vjeruje) da bi se umrli mogao povampiriti i vratiti se, pa ga se na taj način želi u tome spriječiti (da uvene kao jabuka), ili se tu radi o nečem drugom, ne može se zaključiti samo na osnovi ovoga podatka.

Jabukom stavljenom u sanduk može se prenijeti poruka umrlim srođnicima, kao što je to slučaj u selu Donji Dobretin u sjeverozapadnoj Bosni (up. Fg 141), »jao tajo podaj maji«, ili kako to bilježi J. Lovretić:

*»Evo tebi zelena jabuka,
Jedna tebi, jedna Rajku mome,
Pozdravi ga lipa snašo moja«.*

(J. Lovretić, 1898, 36).

Moguće je da se u ovim slučajevima radi o magijskim radnjama kojima se na izvjestan način pokušava uspostaviti dodir s pokojnim ili se živi nastoje zaštititi od njega.

Djeci se češće nego odraslima kao prilog daje jaje. U većini slučajeva radi se o uskršnjem jajetu (velikdensko, pisanica), a jaje se često nalazi kao grobni prilog prilikom arheoloških iskapanja. Njegova uloga u posmrtnim običajima zabilježena je kod svih slavenskih naroda, tako da jedva može biti sumnje u to da se radi o staroslavenskom kulturnom dobru. Vjerojatno su ga stari Slaveni preuzeli u pradomovini s juga gdje je u ovoj ili sličnoj funkciji jaje bilo poznato kod mnogih naroda Staroga svijeta.

Je li jaje u grobu namijenjeno za dohranu umrlog, ili je tu kao predmet nekog kulta, teško je reći budući da se u starim grobovima u okolini Kijeva, u Poljskoj, a i u Švedskoj nalaze u velikom broju glinena jaja. Ponekad se nalaz jajeta u grobu tumači potrebom da se označi počelo, virtualno načelo i simbol novog života, koji će doći poslije ovozemaljskog. Prilikom sahrane jaje može biti i neposredno upotrijebljeno u magiji. Tako se kod sahrane umrlog jednomjesečića (osobe koja je rođena u istom mjesecu kad i netko drugi od ukućana ili iz sela), razbije jaje sa dva žumanjka, od kojih jedno pojede živi, a drugu polovinu stave umrlome jednomjesečiću u sanduk. Slično rade i s jabukom koju presijecaju na dvije polovine.

Djeci, a i odraslima, daju se kao prilog i razni slatkiši, kolači, šećer. Takav običaj poznat je još iz grčke mitologije. Kolači su se davali s namjerom da umire psa — neman Kerbera koji je čuvao ulaz (i izlaz) u podzemni svijet.

Obredno stavljanje pića u grob (najčešće vino i rakija), može imati i jednu sasvim praktičnu funkciju. Radi se o vjeronjaju da takvo piće upotrebljavaju poslije određenog vremena smatrajući da ono ima iscjeliteljsku moć. Zakopana boca pića vadi se poslije 40 dana, a čak i poslije 3 god. i to se piće u narodnoj medicini koristi kao lijek od jektike (sušice), naročito u slučajevima kada je i umrli prethodno bolovao od te bolesti. Ali, ipak se piće češće daje iz nekih drugih razloga, i to uglavnom voda. Postoji objašnjenje da se posuda s vodom stavlja uz mrtvaca u grob »da pije kad ožedni, jer se strašno muči dok ne stigne u raj« (up. KN143, Stožer u Crnoj Gori); to je vjerojatno kristijanizirana verzija nekog starog obreda koji je u svom prvobitnom obliku podrazumijevao vjeru u zagrobni život, a na taj način možda i uskrснуće (resurekciju) pokojnika.

Posebno je pitanje libacija umrlog ili groba sa crnim vinom i uljem, te posvećenom vodom, što je poznato iz stare grčke i rimske obredne prakse, ili izlijevanje vode na grob.

Voda se u pogrebnim obredima upotrebljavala i kao lustrativno sredstvo (pored vatre), tako da sudionici pogreba odmah po povratku kući peru ruke, a polijeva im netko od ukućana. U nekim selima se u cijelom selu polijeva sva voda koja se zatekla natočena u posudama u času smrti, a ponegdje se to radi samo u onim kućama iz kojih je umrli.

Narod vjeruje da je u toj vodi smrt oprala kosu, ili da je arhandeo Gavriilo oprao ruke kojima je izvadio dušu, ili to objašnjava potrebom da se spriječi preseljenje duše umrlog u vodu. Iz ovoga se naslućuje staro vjerovanje u metempsihozu (seljenje duša), a kod kršćana su ulogu psihopomposa preuzeli neki sveci i anđeli (sv. Jakov, Mihail, Gavriilo). Kod Muslimana su to sulvadžije koje odmah po ukopu dolaze ispitati grijeha umrlog.

Čijenica da se hrana, piće i posuđe kao sepulkralni inventar spominju i u arheološkim i u historijskim izvorima kod velikog broja civilizacija Staroga svijeta, pomaže nam da o ovom običaju steknemo potpuniju sliku.

Tako za slavenske narode postoje potvrde još iz vremena prije seobe. Ovdje mislim na nalaze glinenih obrednih »hljebova« u grobovima tzv. čeršnjahovske kulture iz 2. — 3. stoljeća (M. Gavazzi, 1978, 42). Nadalje su tu svjedočanstva arapskih putopisaca (Al Masudi, Ibn Fadlan, Ibn Dasta) i bilješke ranosrednjovjekovnih kroničara (Konstantin Porfirogenet, Nestor, Saxo Gramatik, Thietmar, Kozma Praški), da spomenemo samo neke.

Veoma je dojmljiv Ibn Fadlanov opis sahrane ruskog velmože oko 920 god. Pored ostalih priloga, s njim su sahranjena i dva konja, dva vola, pijetao i kokoš, piće i razne plodine. Za novije doba također imamo dovoljno podataka o običaju sahranjivanja priloga kao popudbine kod Slavena. A da su sahranjivali i hranu i piće (npr. votku Poljaci), o tome piše L. Niederle.

Ovaj običaj nije bio nepoznat ni drugim narodima. Tako su donedavno kavkaski narodi Osetini uz poseban obred umrlom stavljali u grob hranu i pivo, a poznato je da su slično postupali i drugi kavkaski narodi (Kartveli, Kabardinci, Svani, Inguši). U Indoneziji su u lijes stavljali male paketiće kuhane riže. U Indokini rižinu kašu, rižinu rakiju i bambusove štapiće, da umrli može jesti.

Kod nekih indijskih naroda u toku posmrtnog rituala na lomaču donose rižu, tanjуре, kutlače, žlice, tučkove i avane, a jaja zato da umrlom pomognu proći kroz selo bijesnih pasa pored puta u carstvo mrtvih.

Muslimani u Maroku umirućem u usta sipaju med i vodu.

Kod mnogih naroda Crne Afrike također su poznati ovi običaji. Plemena Zulu i Bantu pored oružja, imovine, čarobnih biljaka i dr. s umrlim sahranjuju i hranu.

L. V. Toma piše da »izvesne svete životinje obredno se sahranjuju isto kao što se čovek može sahraniti sa voljenom životinjom (kao što je to konj poglavice Mosi iz Gornje Volte) ili u koži te životinje (bik kod Bantu kraljeva). Žrtvovana životinja (plodna smrt) za vreme obreda, smatra se, svojim životnim principom 'nosi' ili »hrani 'dušu pokojnika', a izvesni pastirski narodi Afrike meću u grob zametak govečeta, kojim će se kasnije hraniti pokojnikova duša tokom velikog putovanja« (L. V. Toma, 1980. I 130, 146).

Slično je i u ritualnosti posmrtnog ciklusa i kod brojnih plemena i naroda Južne i Sjeverne Amerike, a za to nalazimo brojne potvrde i zapise različitog porijekla.

Naravno da se na ovaj način i ovim kratkim prikazom ne mogu obuhvatiti i neki drugi problemi koji su u bliskoj vezi s obrađenim. Zato mi je prije svega bila namjera da skrenem pažnju na to da je prehranu moguće, i potrebno, proučavati ne samo u geografskom, ekološkom, historijskom i biološkom »prostoru«, nego kao kompleksnu kulturnu pojavu i u »kulturnom prostoru«, te upravo tu, u »zoni biokulturnih interferencija« tražiti i iznalažiti odgovore koji bi mogli zadovoljiti našu stručnu, znanstvenu ili pak samo svakodnevnu i običnu ljudsku radoznalost.

Izuzetno bi, smatram, bio koristan pluridisciplinarni pristup koji bi omogućio, upotrebom više istraživačkih instrumenata, istraživanje i neke druge dimenzije i sadržaje ishrane uopće.

Vjerujem da bi bilo zanimljivo istraživati značenja i simboliku hrane, kako u posmrtnim običajima i obredima tako i izvan njih. Na našem teritoriju, s tako bogatim historijskim i kulturnim naslijeđem, bilo bi to, bez sumnje, vrlo uputno. Radeći tako, neki od spomenutih priloga možda bi se tada mogli i drugačije objasniti.

Je li jabuka, npr. voće besmrtnosti, ili plod znanja, magije i otkrovenja? Je li to plod koji odražava mladost, simbol obnove i trajne svježine, ili se njezin miris, prema islamskoj mitologiji, sastoji od privlačne mješavine zavodljivih rajskih miomirisa pa na taj način — dok nosi tajanstvenu formulu »bismilah« i iskazuje da je onaj tko je predaje Alahov poslanik — čini smrt ugodnijom i lakšom? A nije li to, bar onda kada se radi o prilogu mladima, tek Evina jabuka?

Je li jaje simbol početka i rođenja, ili ono prema kozmogonijskom uzoru potvrđuje i potiče uskrsnuće, znači povratak i ilustracija je mita o periodičnom stvaraju (kako to misli M. Eliade)? Daje li se jaje mrtvima kao jamstvo ponovnog rođenja pa ih zato Orfici isključuju iz svojih glasovitih misterija?

Možda ćemo shvatiti zašto se kao »dušni brav« kolje ovan? Saznati nešto više o medu, ulju, kruhu? Je li vino, dar bogova, napitak života i besmrtnosti, pa se kao takvo upotrebljava u posmrtnom ciklusu običaja, i nije li ono prilikom ovih obreda supstitut za krv, ili je, možda, zamjena za krvnu žrtvu, ili pak sva njegova različita svojstva i osobnosti imaju i različita značenja?

LITERATURA

- BELTZ, Valter, *Mitologija Kurána*, Zagreb, 1982.
CHEVALIER, Jean, GHEABRANT Alain, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1983.
DUČIĆ, Stevan, *Život i običaji plemena Kuća*, Srpski etnografski zbornik, knj. XLVIII, Beograd, 1931.
FILIPOVIĆ, Milenko, *Običaji i verovanja u Skopskoj kotlini*, SEZb, LIV, Beograd, 1939.
GAVAZZI, Milovan, *Oko podrijetla jednog blagdanskog peciva Južnih Slavena (Vrela i sudbine narodnih tradicija)*, Zagreb, 1978.
HANGI, Antun, *Život i običaji muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 1900.
LIĆ, Edmund, *Kultura i komunikacija*, Beograd, 1983.
LOVRETIĆ, Josip, *Otok, Narodni život i običaji (Smrt)*, Zbornik za narodni život i običaje JS, III, Zagreb, 1898.
MILICEVIĆ, Milan, *Život Srba seljaka*, SEZb, I, Beograd, 1894.
NODILO, Natko, *Stara vjera Srba i Hrvata, Split*, 1981.
TOMA, Luj Vensan, *Antropologija smrti*, Beograd, 1980.
ZECEVIĆ, Slobodan, *Kult mrtvih kod Srba*, Beograd, 1983.

FOOD AND BEVERAGE IN DEATH RITUALS

Summary

Death rituals contain a series of performances which express, in various ways, the solidarity of a community with the bereaved; some also express the relationship between survivors and the deceased. Special foods and beverage have an important function in these rituals (including *koljivo* or *panahija*, mashed beans, rice, dried fruits, honey, wine and brandy). Food and drinks are often placed in the coffin or the tomb of the deceased, along with other items.

This old custom has persisted until the present day with only slight changes of form. The author discusses people's motivation for ritual offerings to the dead at the present time, and concludes that these rites reveal still existing beliefs in after-life, superstitions, trust in magic manipulation, some forms of the cult of the dead, and even some irrational medical convictions (such as that wine or brandy, if kept for a time in a tomb, acquire certain healing qualities).